

LÉLEKBE VÁGÓ, KATARTIKUS EMLÉKEZTETŐ

■ „Péter, én érzem, hogy ti el fogtok menni... Ne tegyétek: rátok itt szükség van...” – Sütő András marasztaló szavait az utóbbi száz év demográfiai változásait taglaló áprilisi *Korunk*-számban Kovalszki Péter idézte fel *Egy erdélyi magyar Amerikában* című írásában. Az író marosvásárhelyi otthonában beszélgettek, búcsúzáskor hozta szóba a témát a házigazda, és próbálta maradásra bírni fiatalabb orvos barátját. 1985-ben történt, akkor már aggasztó formát öltött az erdélyi magyarság újabb kori elvándorlásának járványszerű folyamata. Aki úgy döntött, hogy – addigi egzisztenciáját felrúgva – máshol kezdi újra az életét, aligha hagyta eltántorítani magát elhatározásától. Akkor se, ha tudta, igazak a távozását megállítani igyekvők érvei, a magyar közösségnek pótolhatatlan vérvesztéseget okoz az exodus. Olyan kivételes meggyőző erővel bíró, nagy tekintélyű, példás személyiségnek sem volt esélye változtatni az egyéni, családi döntéseken, mint amilyen Sütő András volt. A diktatúra a maga lelki, társadalmi, egzisztenciális terrorjával mindennél erősebbnek bizonyult. Kovalszkiék is mentek, a hányattatásokon túlküzdve magukat révbe értek az Újvilágban, s a közösség szolgálatát is vállaló doktor ma az Amerikai Magyar Baráti Közösség s az ITT-OTT-mozgalom egyik jeles embereként szólhat az ottani erdélyi származású magyarok, „a szórvány diaszpórája, avagy a diaszpóra kisebbsége” kapcsán felgyűlt tapasztalatairól. Sütő maradt, más-ként nem tehetett. Nemcsak átpoétizált, metaforikus írásaira bízta üzenetét, sok esetben személyesen is próbált döntésekre, sorsokra kihatni. Eleve kudarcra ítéltetett próbálkozások voltak ezek. Gyermekei, unokái is kénytelenek voltak áttelepülni az anyaországba, aminek traumáját utóbb megjelent könyvei, esszéi, színművei, levelei, naplólapjai jól tükrözik. Világosan kidomborodik belőlük: saját fájdalmain, csalódásain is nehéz túllépnie, de azok a jelenségek – amelyek egész kisebbségi közösségünket a hatalom kénye-kedve szerint létében, magyarságában akarták megrendíteni – talán még érzékenyebben érintették. A vesztes létszámcsökkenés, a tömeges elvándorlás, az erőltetett asszimiláció, a beolvadás, az anyanyelv romlása, elvesztése, hagyományos értékeink pusztulása, a tradíciók elsorvasztása és megannyi más közösségi gond köszönt vissza írásaiból.

Pusztakamarás fia már kisgyerekként a szülőföldjén, kis mezőségi falujában megtapasztalhatta az etnikai másság romániai valóságát. Nézzük csak, mit mond róla az egy időben lexikonként lapozgatott Kántor-Láng-kézikönyv, a *Romániai magyar irodalom 1945–1970*: „Arany János Toldiját olvasva döbrent rá arra a nyelvromlásra, amely a Mezőség falvainak nagy részét jellemzi – innen az eltökélt szándék: szépen írni.” Ez az igény aztán kiteljesedve, írói eszköztárát, szókészletét, metaforateremtő készségét egyedi ízekkel, színekkel feldúsítva hozta meg számára a jelzöt, amely már-már epitheton ornansként társult hozzá a későbbiekben: *Szavaink nagyfejedelme*. Amikor Sütő nyelvi elvárásait, az írói nyelv szépségéhez fűzött reményeit az említett kötetben a kritikus kiemelte, az író igazán jelentősnek, kiemelkedőnek minősíthető művei még meg sem jelentek. Alig egy évvel azelőtt látott napvilágot a kritika és az olvasók által egyaránt korszakos jelentőségűnek tekintett *Anyám könnyű álmot ígér*. A műfajilag nehezen besorolható könyv – nevezzük lírai regény-

nek – a nyelvkárosodás, az identitásvesztés honi természetrajzát, konkrét példáit is tényekre alapozva, drámai erővel tárja fel. Persze nem elsősorban az önazonosságunk, sajátosságunk megőrzését veszélyeztető tények, jelenségek felmutatása magyarázza a könyv szokatlanul nagy visszhangját, kedvező olvasói fogadtatását. A közvéleményt sok más vonatkozásban meglepte ez az új hangvételű, merészen szókimondó Sütő-mű. De most ebbe nem mélyedjünk bele, az életmű nyelvi vonatkozásaira koncentrálunk. Az író ezeknek mindvégig kiemelt szerepet, fontosságot tulajdonított. Akkor is, ha lépten-nyomon érzékelte, a realitás gyökeres megváltoztatására nem lehetnek különösebb illúziói. Írásban, szóbeli megnyilatkozásaiban, cselekedeteiben is kifejezésre juttatta: ha csökkenőben is a remény, a magyarságtudat, a nemzeti lét, az anyanyelv védelme olyan belülről fakadó korparancs, amire feltétlenül hallgatnunk kell. Egymást sűrűn követve láttak napvilágot azok a kötetek, a hazai és határokon túli kiadványokban között esszék, eszme-futtatások, színdarabok, amelyekkel kimondottan ezt a szándékot próbálta elmélyíteni a köztudatban. Elég olyan címeket sorolnunk, mint az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*, a *Nagyenyei fügevirág*, a *Perzsák*, a *Csipkerózsika ébresztése*, *Az idő markában*, a *Mondod-e még*, és máris tudjuk, miről van szó. A legismertebb, legnépszerűbb ezek közül talán az *Anyám könnyű álmot ígér* után hét évvel kiadott *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Nem kellett egy egész évtizednek eltelnie, hogy az író és sorstársai az ország diktatórikus eltorzulásait és az abból következő veszteségeket, az anyanyelvi oktatás és kultúra lehetőségeinek leszűkítését, az erőltetett asszimilációt megtapasztalják. Ilyen szempontból is igen beszédes az unokáját a magyar nyelv csodáiba beavatkozó szerző előszava a katartikus esszé-folyam elején. Erdemes hosszabban idéznünk belőle: „Azt gondoltam: ha megírom ezt a könyvecskét a gyermeki elme álmának csodás változásairól, a pusztá tanúskodás is megnyugtat valamennyire. A nyelvi eszmelet megosztott gondja talán serkentő erővé lehet ott is, ahol nyelvében már nem él, csak pusztul a nemzet. Azt gondoltam: ha kézen fogom a század utolsó harmadába született gyermeket, és bebarangolom vele Nyelvünk Nagyfejedelemségét, örökségünk, törvényes jussunk számbavételével a holnap felé is ablakot nyithatunk. Reményeinkben a holnap azt ígérte, hogy ezeréves szülőföldünk örök hangjai közt a sajátosság méltóságának elemi emberi jogával zengi majd életrevalóságát nyelvünk is, az édesnek nevezett anyanyelv. Azt gondoltam, hogy unokák s nagyszülők egymás szeme láttára fogják itt leélni az életüket. Nem így történt. Reményünk s aggodalmunk is kétfelé szakadt. Az időnek krisztustövisein fennakadva nézelődnek gyermekeik s unokáik után az öregek. Viszi őket a sorsuk egyfelé, s jajong a búcsúzó szívben az emlék másfelé: az elmúltak irányába, ahol még szó szerinti értelme volt az együvé tartozásnak. Mint ebben a könyvben is, amelynek homlokára azt írtam volt egy gyermek nevében: Engedjétek hozzám jönni a szavakat. Ez így jó lett volna. De lám, az élet nem igazodik poétikus kérelmekhez és könyvekhez. Erdély hegyei közül s a balladás folyók mentéről elszállítja rendre, számolatlanul e földnek szülötteit.”

A későbbiekben még inkább bebizonyosodott, hogy a poétikus, képes beszéd az emberek szívéhez, lelkéhez eljuthat ugyan, a közönség is értette a színpadon elhangzó metaforikus „virágnyelvet”, ráhangolódott a kettős értelmezésre, amivel egyébként a cenzúra is elnézőbbnek, engedékenyebbnek mutatkozott, a hatalom azonban egyre gátlástalanabban igyekezett véghezvinni kisebbségveszejtő szándékát. 1989 végén megbukott, de aztán hamar kiderült, a rendszerváltozás se azt hozta, amit a romániai magyarság remélt. Bekövetkezett Marosvásárhely 1990-es „fekete márciusa”, Sütő András tragédiája. Erdélyből ismét sok ezer magyar távozott, megint súlyos vérveszteségek tet-

ték bizonytalanná az itteni magyarság jelenét, jövőjét. Az új hatalom fokozott erővel próbálja érvényre juttatni a többségi akaratot. A korszellem is más. Már sokkal kevésbé figyelnek az írókra, művészekre, mint korábban. Nincs szükség képekben tobzódó költői nyelvezetre, minden kimondható. Az idő Sütő Andrásnak se kedvez. Ellentmondásossá váltak a pályáját, személyiségét, életművét érintő értékelések. Áttevődtek bizonyos hangsúlyok, ritkák az elemző mérlegelések. Alighanem az is igaz, amit az egyik legutóbb közzé tett monografikus munkában, Szász László irodalomtörténész 2017-ben megjelent *Szepepvivő emberré lettem* című könyvében olvashatunk Sütő Andrásról: „Mindazok az értéktelített fogalmak, melyek Sütő legjobb esszéiben és szociográfiai esszéregényében nemzet, nyelv és irodalom létezmódját koherens értelemzőbe tömörítik (Fügevirág, Csipkerózsika, Élet és Ábránd, Tévelygés Adria lányával, Perzsák stb., stb.), a műveit és személyes példáját nyomon követő, lírai hevületű publicisztikájában aztán egyre inkább a szép szavak devalvációját hozzák létre, mintsem új műveket.” És az sem tagadható, hogy „Sütő művei sokkal többet jelentettek, mint megjelent írásainak összessége: személyiségének kisugárzásával együtt, mondhatni, a nemzetiségi kultúra informális intézményének funkcióját töltötték be, követők és hívők nagy, jelentős gyülekezete támadt körülötte, joggal és érdemmel.” Így vagy úgy, a magyar közösség kilátásai egyre rosszabbak, folyamatos a lemorzsolódás. Az idén kiadott Kántor-Láng, az Erdély magyar irodalmáról írt *Száz év kaland* azonban már nem a nemzet és az anyanyelv kérdéskörét taglaló művekre figyel a Sütő Andrásnak szentelt fejezetben. Láng Gusztáv a *Csillag a máglyán* kapcsán elmélkedik eszme és történelem viszonyáról, Kántor Lajos Sütő-leveleket kommentálva az önreflexióról tett közzé eszme-futtatást: „Ha könyvet írnek Sütő Andrásról – régebben, amikor »divatban volt«, amikor sokan írtak róla, kevésbé éreztem erre indíttatást, most azonban, amikor ugyancsak sokan az értékeit is kétségbe vonják, szívesebben megtenném, ha volna még rá életidőm –, szóval ha könyvet írnek a huszadik század harmadik harmada Erdélyének jelentős próza- és drámaírójáról, bizonyára az önreflexió kerülne előtérbe.”

És a közönség? Olvassák-e manapság Sütő könyveit? Láthatják-e színpadainkon drámáit? Nincs tudomásom arról, hogy ilyen olvasási szokásokról lennének friss felmérések, de úgy tűnik, ma már lényegesen kisebb az érdeklődés Sütő prózája, publicisztikája iránt, mint évtizedekkel ezelőtt. A marosvásárhelyi Sütő András Baráti Társaság évfordulós koszorúzási megemlékezésén is mind kevesebb tisztelője van jelen a református temetőben. Az író 90. születésnapja évében, 2017. októberében viszont nagy érdeklődés övezte a Tompa Miklós Társulat *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című bemutatóját. A Sebestyén Aba rendezte előadás méltó is volt a kiváló színműhöz és a jubileumhoz. De igazán lélekrendítő, katartikus hatású megemlékezés a *gyertya könnye* című emlékest volt 2017. június 16-án és 17-én az Ariel Ifjúsági Színházban. A Sütő András Baráti Társaság és Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusa karolta fel, Kilyén Ilka színművész kezdeményezte. A Magyar Örökség-díjas előadóművész az irodalmárként is tevékeny Simon György magyartanárral közösen válogatta az ünnepi összeállítás szövegét, és szintén színésznő lányával, Ritziu Ilka Krisztinával szólaltatta meg az író gondolatait, vívódásait, töprengéseit, illetve a hozzájuk illő dalokat. Az előadás ihletett rendezője a színpadképet is megálmodó Kincses Elemér volt. A jelmezeket Bandi Kati textilművész tervezte.

Egy ilyen színpadi produkció megteremtése öröm és szenvedés is lehet. Erre is utal a színésznő vallomása, amelyből szándékai érzékeltetésére kiragadunk egy részt: „Nem irodalomtörténeti vitaindító, nem politikai védőbeszéd vagy vádirat, nem iskolai jellegű emlékműsor ez az összeállítás. A társadalom-

mal perben álló, gondolkodó ember vívódásai, töprengései, emlékei, kiszolgáltatottsága, az önmagáért és másokért való felelősségvállalás erős készítése, a húsunkba szakító fájdalmas igazságok kimondása ez a műsor. Minden elhangzott szó idézet Sütő András valamelyik művéből. Gyönyörűség volt a Szavak Nagyfejedelmének írásait újraolvasni. A mesebeli örök élet forrása lakozik bennük.” Újrahallgatni is jó volt a mély átéléssel, empátiával közvetített gondolati, nyelvi telitalálatokat, sziporkákat. *Az anyám könnyű álmot ígér, a Csillag a máglyán, az Egy lócsiszár virágvasárnapja, az Engedjétek hozzám jönni a szavakat, az Uगतó madár* című nagylélegzetű művekből, és az író esszéiből, interjúiból, más jellegű írásaiból kiemelt részletek által egy egész élet és életmű, egy megpróbáltatások hosszú sorát felmutató sorsközösség, egy egyéni drámákkal telített, zaklatott világ elevenedett meg a színpadon. A rendező Kincses Elemér láttatásában: „a képzeletbeli Andrásfalva itt van előttünk, benne élünk. És Sütő András mártír élete is itt világlik előttünk. Kétségbeejtő igazságai ma időszerűbbek, mint megírásuk idején. Mit szólna hozzánk, ha élne? Nem tudhatjuk. De művei szólnak, suttognak, üvöltenek, kezünkbe vetik magukat a könyvespolcra.”

Olvassunk bele az emlékműsor hírlapi krónikájába: „Az ihletetlen alakító, sok-sok személlyel, alakkal könnyedén azonosuló két művésznőnek köszönhetően magunk is felszállunk az érzelmek intenzitást és hangulatot váltó hajú hintájára, s hol megrendülünk, elérzékenyülünk, hol meg önfeledten kopognánk a zene ritmusát, sőt a dalba is szívesen bekapcsolódnánk. Ez egyébként a bemutató végén felejthetetlen mozzanatként, mindenki örömeire meg is történt. A szerepváltás ötletesen és zökkenőmentesen, pár köznapi kellék, öltözékkiegészítő jelzészzerű felhasználásával történik, a néző hamar társá válik ebben a játékban... A közönséget magával ragadja az előadás lendülete, a monológok, párbeszéddek, a szöveg és a dalok jó érzékkel biztosított egyensúlya pedig a feszültségteremtésben és -oldásban is nézőbarát jelzővel ruházhatja fel a produkciót. Sok dal csendül fel az esten, amire joggal számíthattunk, hiszen mindkét művész szép hangú, az autentikus folklór iránt elkötelezett, azt szuggesztíven megszólaltató előadó. Ritziu Ilka Krisztina a néptáncban, koreográfiában is remekel. Ez látványban is mozgalmasabbá, élvezetesebbé teszi az előadást, amelynek az egyik csúcspontja az *Anyám könnyű álmot ígér* énekes, mulatós születésnap mozzanatának ötletes megelevenítése.” Tegyük hozzá, hogy talán ilyen módon, a devalválódott szavak és metaforák összművészeti, multimédiás megszólaltatásával, közvetítésével lehetne közelebb vinni a mai fiatalokhoz Sütő András jelképgazdag és aktualitását mit sem veszített üzenetét.

Az 1990-es méltóságteljes februári tüntetés óta az író városában rendkívül felértékelődött a gyertya-szimbólum, de *A gyertya könnye* mindenkit megérint, bárhol lássa is az előadást. Ezt immár Pusztakamarás, Csíkszereda, Székelyudvarhely, Kolozsvár, Torockó, Nagyenyed közönsége is bizonyíthatja. Lesz-e vajon folytatása?

Nagy Miklós Kund